

Zopet pripominjamo, da tu ne gre za podajanje kakih »problemov« ali za to, da umetnik »drži svoji dobi ogledalo« in da je njen kritik, ki jo hoče izpreobrniti. Mišljena je zgolj izrazna funkcija; umetnik izraža pač to, kar je prav tako in vzporedno pri srcu tudi drugim. Za velikega umetnika je baš preizkušnja v tem, da izrazi take momente kot so jih podobne doživljali drugi. Cankarjev vpliv je bil v tem oziru zelo velik. Saj je znano, da so n. pr. nekateri pod tem vplivom uravnali celo svoje praktično življenje.

Ferdo Kozak: Snov

Imel je navado, da je nadrobil v svoja pripovedovanja zmirom kopico svojih spoznanj in misli, vendar ni bil nikdar dolgočasen. Kar je pravil, je navadno zanimalo in kar je bilo vmes njegovega razmišljanja, nas je večkrat prevzelo in pehalo v temeljito razglabljanje. Tako tudi tokrat, ko smo sedeli v topli, napol vaški krčmi in je zunaj legal zimski mrak na zemljo, volnen, od neke visoke luči ves svetel in bel.

»Dovršene umetnine? Že zopet... dovršene umetnine! Koliko nepotrebnih besed se dandanes razsipa na njihov račun in kako malo jih je v resnici! Besede jim menda škodujejo; verjemite mi, vse te-le vaše brezkoristne besede. Če vas pogledam — sami pesniki, literati, vsepovsod sam poklic, na obleki, v očeh, v razgovoru zapisan. Bože moj, bodite rajši ljudje, vsaj malo ljudje — prepričan sem, da boste v samoti toliko boljši stvarniki. — Vi se smehljate, toda jaz mislim popolnoma resno. Vi vsi ste na zunaj preveč modri, na znotraj pa premalo odkritosrčni. Zaradi tega razpravljate venomer o dovršenih umetninah, o najvišji umetnosti in podobno. Seveda! Dandanes gre skoro vsakomur za dvoje: da jih hvali povprečnost, ali pa, da so aktualni. To se pravi, da iščejo novosti in senzacij in da se ne menijo kaj prida za delo, kadar sedajo k njemu. Moderno je, da rešujejo probleme in če jih ni v njih samih, si jih izmišljajo. Moderno je, govoriti o večnosti, o bogu, o odrešenju človeka, moderno je, biti »globok«, biti prorok in kaj vem, kaj še. In odtod to brezzvezno jecljanje v neštetih knjigah. Kajti večina si gradi sama svojim nogam bolestone labirinte, ki so bolj glasniki brezcilnosti dotičnika samega, kakor pa reve in propasti zemlje. Pozabili so preorati svojo lastno njivico, pa se hodijo v preteklost učiti besed in modrosti, da niso tako docela nemi. In to, ah, to je usodna zmota za vsakogar, ki na kakršenkoli način poskuša izoblikovati svoj notranji svet v vidno podobo. Preteklost ne uči, ampak ubija.

Preteklost je blaznost, dokler se vrača z grobov v naše domove in hoče z nami deliti bivališče. Hip, ki je bil, se ne vrne nikdar, toda njegovo truplo je reja bodočnosti. Le tisti, kdor ima pogum, saditi v odmrle plasti svoje seme, bo čakal tudi svoje solnce.

Dejal sem, da je moderno, biti »globok«, vendar ne mislite, da sem zoper globine. Nasprotno, toda stvar je preprosta. Si umetnik? Si. Potem je v tvoji notranjosti prižgana luč, ki spreminja okolico v edino tvoje, tvoji notranjosti, tebi celemu sorodne podobe. Kolikor je močna in intenzivna luč, toliko je tvoja umetniška moč. Kadar sežeš preko odmerjenega kroga svetlobe, se izgubiš v temi. S svojo voljo, z namenom svojega razuma pa tega svojega notranjega žara ne boš povečal, kvečjemu oslabil. In če sem dejal, bodite vsaj ljudje, je s tem v neposredni zvezi. V življenju ni važno, če se pehaš in boriš z vse mogočo miselno navlako, če hočeš prodreti skrivnostim do dna, če si ubiješ v glavo, da boš ti prvi izrekel probleme našega časa — skratka ni važno, kaj vse bi tvoj razum rad. Važno je le, kam te vodi žeja tvoje notranjosti, tistega sveta, ki nisi njegov razumski gospodar, pač pa si ti sam, z golimi prsi predan vetru, solncu, nočem, ljudem ali času, če hočete. Važno je, kaj potrebuje ta tvoja notranjost zaradi svoje rasti, tiste prave, edine resnične rasti, ki se zaradi nje drevo prerije skozi goščo k solncu ali se pa recimo cvetlica skrije v senco, da je njen vonj bolj svež in bolj opojen. In to sem mislil, ko sem dejal, bodite ljudje. Kaj mi pomaga silna misel, če pa ni živa in srce ničesar zanjo ne ve! Kaj mu koristi visoko umevanje, če pa ima zvok razbitega stekla — niti kaplja krvi ni potekla po izkopanih strugah. In dandanes pesnikujete na ta način in pišete na ta način — vsi ste modri, vsi ste borci in glasniki nove dobe, nove resnice, vsi mislite, da se sploh le na ta način podčrtate v javnosti in vendar — kadar vas nihče ne čuje, razpravljate o dovršenih umetninah, ker natanko čutite, da je ni še zapisala vaša roka, dasi ste utrudili možgane in živce na lovu za večnim, genijalnim delom.

Berite mojstre! Berite jih počasi, pazljivo, kakor učenec v prvem razredu svojo čitanko. Vsako delo kos živega mesa, iz srca izruvano bitje, ki zase diha, zase živi in zase učinkuje na svojo okolico. Učite se od njih notranje zakonitosti, oživljene v resničnem izrazu. Učite se in zaslutili boste umetnika in njegovo delo. Da, poudarjam, delo, ki hodi s tvornim doživetjem roko v roki.

Silna, ostra doživetja silijo k ostremu, odmerjenemu prikazovanju, k zakonitosti. In kjer ni takih doživetij iz dna, iz celote, prebiramo besede namesto umetnin. Kajti te so onkraj zavednega

hotenja. Kjer pa je možnost zakonitosti dana, tam pozna pisatelj tudi svojo, iz njegove ustvarjajoče moči izvirajočo dolžnost. Pozna jo, pravim, ker je njen hlapec, ne njen gospod, ker poslušaj, a ne ukazuje. To se pravi, da nad vso njegovo zavestnostjo kraljuje ukaz kakor temna oblast, ki tira energije njegovega bistva v gotov izraz. Zaradi tega ne išče ničesar več na zunaj, pač pa se bori na znotraj in grebe iz zakladov neznanega v sebi vrednote, ki bi bile dostojne in sposobne posode spočete prikazni. V teh trenutkih razsvetljenja mu ni dano računati s samim seboj, z mejami svojih plastičnih zmožnosti in morda celo mimo njih iskati afirmacije za svojo privzeto zmiselnost. V teh trenutkih je le delavec, ki niti za hip ne odmakne oči od žive snovi v svojih rokah in ki mu je trenutno vse. Ona ga sili obvladati elemente njegove narave in ga tira v skopuško trdosrčnost do samega sebe. Uči ga, ukloniti se njenim oblikovnim potrebam in posvečati vse svoje znanje, svojo silo in svoj sok tisti zakonitosti, ki jo zahteva njeno najintenzivnejše, najčistejše življenje. Tako pojmem mojstra in resnični umotvori so me prepričali, da mislim prav.

Nikar me ne razumite napačno! Nobenih programov nimam v mislih. Ničesar izključujočega! Govorim le o tistih trenutkih, ko prične za umetnika delo, ko se vse čutne sposobnosti bore za zakonitost organizma, čigar luč življenja je spočela duša. Brez zavestnega umevanja in spekulacije — čisto preprosto — kakor kadar hoče človek povedati svojo besedo. Tu nimam v mislih nobene posebne lepote, take ali take — pač pa vse, kar nosi, kar kaže življenje; saj končno je to vsega pod solncem edino znamenje in znak.

Da, berite mojstre! Berite, recimo, njihove povesti. Velike zgradbe prenesejo zmirom manjše neorganične pogreške in zablode. Toda povest je utrinek, ki ga brez polnega, nezastritega žara sploh ni. Povest je blisk, ki iztrga iz noči neko lice ali dogodek. Treba je zajeti žarišče življenja, bistvo, sicer splahne neuravnovešena prikazen nazaj v temine.»

Pričelo se je pričkanje in prerekanje, menda predvsem zaradi tega, ker je bilo mnogo navzočih prizadetih. Toda on ni bil skop z odgovori; celo najtežjo oviro, zakaj da nam vse to pripoveduje, je prešel z lahkoto in polagoma se je trušč polegel. On pa je imel svojo luč pred očmi in se ni mogel odvrniti od nje. Pričel je znova razlagati lepote povesti, naenkrat se je pa naslonil na peč in nas pričel motriti drugega za drugim.

«Mislite, da ni med vami nikogar, ki bi recimo približno tako gledal na svet kakor jaz? Ki bi nosil v sebi vsaj približno enaka čuvstva kakor jaz? Gotovo je! Kdorkoli! Dam vam snov za

povest... Kdor hoče, naj jo premisli in poskuša ujeti njen živec. No!»

«Iz življenja! Iz lastne izkušnje!» smo hiteli vsi vprek, vsi pripravljeni na njegovo pripovedovanje.

«Odkod pa,» se je smejal, dočim mu je v očeh vzplapolala zamišljenost. «Evo, snov, če ne več, vsaj za kratek premislek. — Ampak najprej še kratko vprašanje.

Tako-le, ko vas gledam, vse še skoro na pragu življenja — kaj ste bili že kdaj kakšni ženi njena topla, tiha iluzija, njen sen... Ste kdaj vzdrhteli ob pogledu temnih oči, ki so vas gledale drugače, kakor se gleda v strasti ali za šalo ali kakorkoli. Tako, kadar se vam zazdi, da ste slučajno odkrili tam v duši tistih gorkih tolmunov rahel, lep smehlaj, ne naravnost vam darovan, pač pa na znotraj poslan... Tako se žena smehlja v svojo notranjost nečemu, kar je že dolgo utripalo in grelo v njenem srcu in kar se je pričelo naenkrat razvijati kakor opojen cvet — zaradi vas. Mislim, da so za mladega moža taki trenutki nekaj najlepšega. To ni ničemurnost, kar se takrat zgane v srcu — to je čista, mlada radost, življenje samo, ki je pod navlako mladostne bojazni in nejasnosti žejno čakalo svoje potrditve, glasnika, ki ga popelje iz temnih stebrišč na široko, solnčno poljano. — Teh močnih, neskajjenih občutij sem se spomnil, ko mi je oživela v spominu moja «snov», ko sem namreč bil tudi jaz podoben sen neke žene, vendar v tako čudnih okoliščinah, z baš nasprotnimi čuvstvi, kakor sem jih poprej omenil. Vi se mi boste morda smejali, meni, junaku... Toda jaz nisem bil junak. Vse prej nekakšna žrtev nesporazuma, nediskretna priča, ki bi morda nikdar ne videl tega, kar sem, če bi mi vrtoglavost slučaja ne ravnala koraka. Odtod i moja zbežanost, moja zadrega — no, sodite sami.

Takrat — kadarkoli že — sem živel v tujini, večkrat neodgoren svojemu življenju in življenje meni. Predpust se je bližal h koncu in posečal sem zadnje zabave. Seveda brez maske. In kot neplesalec — iz radovednosti, preobilice časa in tako dalje. Težje bi danes navedel pošten vzrok, če bi ostajal doma. Tako sem se nekega večera zopet znašel sredi vrtinca okusnih in neokusnih mask. Ozračje predpustne zabave ima nekakšna posebna svojstva, ki vas zmirom privlačujejo, dasi ste se morda na vseh podobnih prireditvah dolgočasili. V polotroških letih je ženska družba približno podobno vplivala name. Bil sem plah in nisem niti pomišljal na pogovor na lastno pest; nasprotno: bil sem zmirom nekam pri tleh, nezadovoljen in nesvoj — in vendar sem zvečer legal v posteljo z nerazumljivo jasnostjo v

srcu, kakor bi doživel nekaj posebnega. Temu vzrok je predvsem tista možnost nečesa brezimnega, dih neznanega, ki sloni in vabi onkraj meja zavestnosti.

Tisti večer sem se morda zares dolgočasil. Nekaj je stalo med menoj in splošno razigranostjo, kar me je sililo k skoro resnemu motrenju in ni dalo srcu, da bi utripalo z okolico. Morda sem bil pred vrati še lovec doživljaja, toda komaj sem prestopil prag, ne več. Bržkone se je oko že preveč privadilo sličnim vtisom. Hodil sem iz dvorane v dvorano, gledal mimo švigajoče maske, kakor blago v izložbi in se od plesa do plesa pripravljaj, da pojdem. Seveda nisem šel. Obsedl sem v vrsti gledalcev-neplesalcev in starejših gospa — kakor bi hotel zadostiti posebni radovednosti in zanimanju.

Svet je norel. No, saj veste sami. — Zanimivo je, kaj prav za prav peha človeka ob takem času v podobna izživetja svoje notranjosti. Skozi katere koticke človeškega srca je udela taka predpustna noč svoje nitke nespameti, da je vse tako složno in skladno nanizala nanje! Radost? Premalo. Otroškost? Kdo ve, kaj je spreletelo srebrno devojko z zakritim licem, da mi je naenkrat sredi plesa vrgla z ročico šop poljubov? Zjutraj sem jo videl na verandi v objemu mladega moža. Kaj je premešalo možgane postarnega gospoda, da je stopil na čelo razposajenega roja mask in preletel z njimi dvorano, kakor ponorel satir? — Nekdo mi je nekoč pravil, da ga včasih prevzame nekak svetel občutek, ko bi najrajši skakal in počel vsakovrstne neumnosti. 'Če sem sam', je dejal, 'se zabavam z neartikuliranimi glasovi, ki bi delali čast hiši, ki je nočem imenovati.' Zdi se mi, da se ob takih nočeh prebujajo v ljudeh podobni momenti, oziroma, da se odpro v njihovih dušah vrata skrivnostnih izbic, odkoder veje nekaj, kar se sicer izživlja le v mejah dostojnosti in družabnih običajev. In v mejah vsega onega, kar imenujemo pametno. V takih nočeh so zlomljeni okvirji družabnosti, pozabljen je red, pozabljen običaj — instinkti vodijo njegovo veličanstvo Brezumje v vrtove svojih iluzij. In ž njimi gre radost, otroškost, sladkost in celo brezštevilno spremstvo, čigar člani niso zmirom kršeni na eno samo ime; včasih so varljivi ptički, ki se preobražajo v rokah svojega gospodarja kakor aprilsko vreme. Da, verujte mi — jaz spoštujem človeški rod. In eden važnih vzrokov tega mojega spoštovanja je baš ta praznik brezumja, ki ga je človek oživel z vso skrbjo in ljubeznijo — za izprehod svoje nezastarte dobre volje, za smeh in posmeh, za vrisk in ogledalo vsem ograjam, kar jih je resen in z nagubanim čelom, siten in strog, zgradil s svojimi navadami, lažjo in zakoni.

Dejal sem torej, da sem sedel med gledalci. Moja soseda je bila približno štiridesetletna gospa, z močno ostarelim licem in velikimi, otroškimi očmi. V mladosti je bila bržkone lepotica, zdaj pa je z vso svojo zunanostjo, z načinom svojega obnašanja, skratka z vsem, pripadala vrsti bitij, ki jih zmirom rad srečam v življenju, ki sem jih zmirom vesel in ki mi potrjujejo moje globoko v srcu shranjene pojme o človeku. Da, resnično, dasi bi te pojme težko podrobno opredelil; kakor vse, kar živi, oziroma, kar je življenja sposobno, tudi oni niso prijemljivi kakor predmeti in v tem je tudi njihov čar, njihova skrivnost.

Oči moje sosede so bile velike, tople in otroške. V njih je odseval kos sveta, ki se mi je zdel že davno znan in drag. Pač zaradi svoje jasnosti in prisrčnosti, lik zunanjega sveta in njegovih vrednot, nikdar omejen, čist in jasen. Čutil sem človeka. In srečati na svetu človeka, je mnogo in se prav za prav redko dogaja. Sicer, boste dejali, kamorkoli pogledaš in tako dalje. Toda jaz imam v mislih svojega človeka, tistega, ki ga jaz ojenčam s svetlo krono tega imena. Tistega, ki ga zaslutite sredi množic in sredi vesoljstva samega, vsega posvečenega skritim plamenom lastne rasti, enako iskrenega v trpljenju kakor v radosti, brez prestanka se obnavljajočega iz živih vrelcev svoje nature, pa naj nosijo s seboj luč ali mračne viharje. Tistega, ki je zaradi teh svojih neposrednih vezi z zemljo svet za sebe, (čigar) osebe nikdar ne čutite, pač pa le njegovo pot. Moj človek ni računar z okolico in ne sam s seboj, moj človek je račun vidnega in nevidnega sveta, je izraz sebe, izraz v posodo enega življenja strnjenih predpogojev gibanja, rasti in razvoja. No — težko razlagati; so občutki, ki hodiš z besedo krog njih in jih ne ujameš vanjo — poveš dvakrat preveč in označiš premalo. Vseeno. Mene je obraz tiste žene napolnil z močno neposrednostjo, s svobodnim razpoloženjem in celo z radostjo. V njenih očeh je živel še popoln otrok, kakor da se ga niso dotaknila leta in ne doživetja. Tam je kakor v svetli kapelici prebivala še deklica iz davnih let, živahna, močno tenkočutna, prisrčna in naravna — deklica, kakršnih je svoje čase precej odgojilo meščanstvo, ob domu in njega tradiciji. Slutil si v krvi nekakšno domačo plemenitost, ki je tako nenavadno ostro podčrtana lastnost deklet, ki so z bogatim srcem in duhom sprostrle v življenje svojo mladost in so že naprej sprejele v svoje bitje bolj dolžnosti do tega življenja, kakor pa njega srečo. Taka bitja navadno posegajo po sreči v zadregi, z neokretno roko, ker so zmirom v doživetju vsa obsežena, z vso svojo žensko naravo, brez morebitne opredelitve ali pridržka. No — iz tistih oči je lila neka posebna luč na ves

pojav, ki se je zdel kot zrela žena sredi šumnega predpusnega vrvenja provincijalen, a deloma nedozorel. Toda mene so privlačevale oči in zdelo se mi je, da imam poleg sebe znanca, prijateljsko bitje.

In sam nisem dobro vedel, kdaj in kako — pa sva se razgovorila, kakor bi bilo to samo po sebi umevno. Ste bili kdaj mladi — v tujini sredi neznanih vam ljudi, z intenzivnim, polnim življenjem v srcu, ko sprejema človek vsak dan tisoče vtisov in jih svetla luč neizrabljenega mladostnega zanosa, najtišje vere in neposredne močne radosti kiti z glorio slavnostnih dogodkov, ki se kakor zlata veriga ugrezajo v globine srca, da jih nikdar več ne zabriše čas in pozabljenje? In ste kdaj v takih časih srečali bitje — kogarkoli — ki se je nenadoma pojavil pred zavesami vaše bogate samote in so mu vaši zakladi, mu je vaš stoteroobrazen svet ugajal — še več —, da je le naznačil, kakor da je tod doma, da ga vaša last ogreva, veseli in mu je blizu? O, jaz sem v takih primerih premetal svoje srce od vrha do tal, vse sem razkazal, vse sem razodel — da, bil sem otročji čez mero in me je bilo včasih celo sram, ko je splahnilo prvo navdušenje. Omenil sem to, da razumete, da nama — meni in tisti gospe — ni manjkalo snovi pogovora, da je tako čudno preprosto tekla govorica, kakor če zajemaš iz polnega vodnjaka. V njenih besedah, opazkah, v njenem pojmovanju — povsod sem čutil dihanje znanih notranjih utripov, sledove istega sveta in istih teženj, skratka — vsa noč je bila vesel sprehod po dragi, domači pokrajini. Pred nama je norel svet, toda zdaj že nekje daleč, ne več v popolnoma prijemljivi resničnosti. Proti jutru sem se zagledal po dvorani in ko sem se obrnil, sem presenetil svojo sosedo, kako so počivale njene oči na meni. Videl sem tisti zamišljeni smehlaj oči in moj občutek je bil podoben radosti, kadar se kopljete v toploti zelo mile naklonjenosti — recimo materinske.

Noč je minila — lepa noč! Pozneje zremo na take dogodke s treznejšimi očmi in jih presoјamo kot šolo svojih prvih stopinj po svetu. Toda takrat je bilo srce veselo in pokojno, doživelo je lepo noč — in jaz govorim zdaj v zmislu tistih časov.

Kako smo šli domov, kako sem spremljal celo družbo — postransko. Poslovili smo se pristrčno in prijateljsko, izmenjali naslove in s tem bi nekdo, ki se ukvarja s pisanjem zgodb in človeških usod, zaključil prvi del.

Da! Drugi del je sledil kmalu in ga ne bom na široko razlagal. Besede bi bile odveč — treba le, da se uživiš in razumeš. Tako

absolutno razumeš, kakor vse, kar se v življenju res zgodi — meni, vam, nekomu drugemu, komurkoli.

Moja znanka z zabave je živela nekje na deželi in ko je minil mesec, dva, sem prejel pismo, da so jo opravičeno pripeljali v mesto in da bi jo morebitno svidenje zares veselilo. Šel sem tja, kjer sem vedel, da jo najdem — bolj zaradi vljudnosti, kakor pa neke resnične, notranje potrebe. Bože moj, kdo bi mi zameril! So stvari na svetu, ki jih okoliščine, razpoloženje in kdo ve kaj še, rode le enkrat, ki jih ni mogoče ponavljati, same pa niso nobena naravna podlaga kakšnega nadaljnjega razvoja. Šel sem torej, da se odzovem vabilu. Našel sem precejšno družbo — isti ljudje, kakor pred meseci na zabavi. Par šal, par družabnih pogovorov — večer je bil že pozen, ko smo stopili na cesto in se razšli. Spremljal sem gospo do njenega doma in sem prav za prav šele ob luči svetilk nekako jasno uzrl njeno lice. Zdelo se mi je, da ni vsa ista, kakršno sem poznal. Krog ust je drhtel čuden smehljaj, nekam otroško ubog in slab, kakor bi skušal prikriti nekaj težkega, nekaj globoko v srcu shranjenega. In tisto v srcu je bil oster nož, čigar blesk sem zaslutil, pa ga nisem mogel razumeti. Čim pozornejše sem jo ogledoval, tem bolj sem bil prepričan, da se v njej nekaj godi ali se je zgodilo, nekaj, česar jaz nikakor nisem mogel pojmiti in sem se čutil naenkrat tujca, daleč od njene hipne notranje resnice. Beseda mi je zastala — vedel nisem, kaj bi govoril, da bi morda ne motil njenih misli — skratka, komaj sem čakal, da prideva do njenega doma. Kajti meni je zmirom neprijetno, kadar vidim nekoga v intenzivnem pogovoru s samim seboj, pa mi on sam niti z besedico ne omeni, kaj je v njem — ti pa moraš vztrajati in ne veš, kaj bi in kako. Tako sem se oddahnil, ko sva obstala pred neko hišo. Tem bolj me je pa presenetilo njeno povabilo na čašo čaja ali kaj že. Vseeno, kaj! Glavno to povabilo. Pogledal sem jo — ves njen odgovor je bil zopet tisti ubogi, žalostni nasmešek. In v očeh se je nekaj utrnilo, kakor strah ali boleost; morda oboje.

Ko sem stopil v sobo, sem naenkrat razumel vse. In od tistega trenutka, pa do jutra sem preživel trenutke, ki bi jih sploh ne mogel z besedo točno označiti. Žalost, usmiljenje, groza, nemoč, zadrega, sram — vse se je mešalo v meni in me pehalo v neizrekljivo mučno razpoloženje. Bilo mi je nečesa žal, rad bi govoril besede, ki bi bile tople in dobre, pa mi je jeklen molk ležal v grlu. Nikar! Ne smejte se! Pripovedovanje se zdi morda smešno. Toda dogodek sam ni. Zaradi tistih njenih oči ni. Poznam doživetja, ki ostanejo v srcu vse življenje in jih noben čas ne izbriše. So to doživetja, ki se zajedo v meso, ki užgo tam svoj

spomin, ki ostane zmirom enako svež in jasen. Njenih oči ne bom pozabil. Bile so strašne, vsaj meni nerazložljivo strašne. Ko je obstala sredi sobe in sva se spogledala, ko sva se razumela, naenkrat in brez besed — ta čas so se v tistih očeh odražali dogodki. Pristrčna otroškost je izgubila svojo jasnost, svojo mirno luč. Strah in občutek krivde sta se borila z neko noro odločitvijo, z voljo, ki se je bogvekdaj kakor nenaravna spaka izruvala iz srca in tirala vse bitje k nekemu cilju. Ste videli otroka, ki ga tare blazen strah pred strašno, brutalno kaznijo, ki z milo prošnjo v očescih, z zadrego in s priznavanjem krivde, obenem pa z zadnjim svitom upanja že napol sklanja glavo, da sprejme nečloveške udarce? Take so bile njene oči. In še več. Kadar se ponuja žena, ki je že davno pozabila na dekliško pojmovanje dogodka, gori v njenem licu le strast in poželjenje. Ta pa, ki je stala pred menoj, se ni ponujala nikdar. Zaradi tega ji je oblival obraz dekliški sram, ki je tako neskončno žalostno razkrival tega popolnega otroka — vso njeno zadrego in muko, s katero se je boril. Bila je bolj podobna devici, ki so jo vrgli na cesto, da zasluži s svojim telesom denar za očetovo žganje, kakor pa štiridesetletni ženi.

Molčala sva ves čas, dokler ni izginila med nama zadnja nejasnost. Minute neke čudne, težke tragike, ki je z vso svojo težo padala njej na dušo. Sedla je k oknu, s hrbtom proti meni in tedaj mi je tih, ugasel glas pričel praviti povest — morda vsakdanjo, morda nezanimivo — vendar povest žalostnega življenja, ki je podobno slabotni lučki tam nekje na deželi pozabljeno in nemo žrtvovano dogorevalo in ugašalo. S triindvajstimi leti je dobila moža, ki je dve leti po poroki zbolel. Bolezen v hrbtenici ga je položila v posteljo, ki je ni več zapustil. Mesto žene je postala bolniška strežnica. Petnajst let! Ves ta čas se je pokoravala usodi, ves ta čas je pozabila na mladost in na svojo naravo, in ostala, kar ji je spočetka odločila njena ljubezen. Tako vse do dne, ko se je nenadoma odprlo v njej brezno, ko je kri z zadnjimi, še neumrlimi silami kriknila po utešitvi, po življenju. «Nikdar prej,» je pravila, «se nisem zavedela te strašne možnosti. In nikdar prej nisem doživela nekaj tako močnega, tako surovooblastnega, ko sem prenehala verjeti vase, ko nisem več vedela, kdo sem — mimo mojih oči je šlo par noči, ko sem gorela; zjutraj sem se sama sebi zdela podobna živali in bi vpila od sramu. Toda moj ponos je zgorel, moje moči in moje zaupanje je zgorelo — zgodilo se je. Vedela sem, da blaznim, pa ni bilo nikjer nobene opore več, nobene pomoči. Razum je požrlo brezno,

ogenj se je razlil preko pojmov in vere srca in če bi umrla — za ceno smrti, četudi — morala sem!»

Glas je pripovedoval počasi in brez razburjenja, kakor bi prihajal iz čudnega, na smrt spominjajočega miru. In ko je čez čas utihnil, se mi je zdelo, da je tišina, ki je zalila sobo, le nadaljevanje tega glasu. Nisem imel poguma, da bi jo prerušil. Čutil sem v sebi neko dolžnost, da počakam, dokler se vse ne izvrši, do konca — dokler ne zapade sneg žalosti in brezupja ta sveži grob in bo vse potihlo in brezglasno izročeno smrti, onostranosti, odkoder ni več vrnitve k solncu.

Siva jutranja luč je že priklicala stene sosednje hiše iz teme, ko sem stopil k oknu, da se poslovim. Zagledal sem nepremičen, bled obraz in ugasle oči, iz katerih so počasi kapale hladne solze, kakor iz prevrnjene, razbite čaše. Šel sem brez slovesa in sem tiho in narahlo zaprl vrata za seboj.»

B. Borko: Nikolaj Berdjajev

(Nadaljevanje in konec.)

III.

Iz kakih idejnih vrelcev izvira miselnost predstavitelja novega ruskega idealizma, Nikolaja Berdjajeva? — V navedenih treh knjigah, zlasti pa v «Smyslu istorii», se Berdjajev često dotika spoznavalnega problema, ki je jedro njegovega svetovnega in življenskega nazora.

Predvsem ugotavlja negativno vrednost empiričnega spoznavanja in nezadosten obseg z logičnimi dedukcijami izgrajenega racionalističnega in tudi idealističnega spoznanja. Noben filozofski sistem ne more utešiti človekove žeje po neznanem, dokler nudi vznemirjenemu duhu zgolj nezrele sadove izkustev in logike. Duhovitost ne more nadomestiti duha v njegovi nedeljivi, večni celoti. Tak duh se pojavlja v človeški duševnosti po intuiciji in inspiraciji; njega zaznava predvsem človekova religioznost. To je spoznanje, ki gre skozi srce. Misli so stare, saj je že Pascal zapisal v svojih «Pensées»: Nous connaissons la vérité non seulement par la raison, mais encore par le coeur... C'est le coeur qui sent Dieu, et non la raison». Spoznanje je sad višje milosti, ki prihaja v srce, ni pa izsledek znanstvenih metod. Na drugi strani pa je svetovni nazor v očeh Berdjajeva zgolj izraz prevladujoče kulture. V večnem izpreminjanju kultur so lahko včeraj trdni nazori danes le zanimivo poglavje kulturne zgodovine. Empirične vede so v 19. in 20. stoletju tako zaslepile